

O skutečnostech, které „nejsou“ [1991]

Přednášky na AVU - 1991-92

01

Řečtí filosofové, přesněji určeno šlo především o filosofii po parmenidovském převratu, vtiskli celému evropskému myšlení jisté pojetí jsoucího, které ve spojení s určitými dalšími souvislostmi vedlo ke staletí, a dokonce tisíciletí přetrvávajícímu předsudku, který je sice dnes filosoficky už odhalen, ale nadále přetrvává v myšlení jak prostých lidí, tak v myšlení vědců. A tímto předsudkem je - uijeme-li zdánlivě paradoxní formule - jakoby samozřejmé přesvědčení, že skutečné je to, co jest, zatímco to, co není, ergo není skutečné.

02

Toto přesvědčení však nejenže není samozřejmé, ale je hluboce mylné. Abychom však neupadli do terminologické konfuze, objasněme si nejprve samotná slova, resp. jejich významy, s nimiž hodláme pracovat. To je snad nejnepříjemnější krok, protože se ocitáme někde na samotném počátku nebo u nejhlubších kořenů, a na to obvykle nebýváme připraveni. Začneme nejprve se slovesem býtí, tedy jsem, jsi, jest atd., a s jeho odvozeninami, jsoucí, jsoucno, bytí a bytost. V běžném hovoru mají všechny tyto výrazy více významů, navíc bez blíže vymezených vzájemných vztahů a často v konfrontaci vedoucích k rozporům a konfuzím. Už Aristotelés věděl, že „o jsoucím se vypovídá různě“, Kříž překládá „o jsoucnu se mluví v mnoha významech“. A to není ve filosofii nic dobrého. Mezi různými významy je třeba promyšleně a zdůvodněně volit jeden, a ten potom upřesnit buď ihned, jde-li to, anebo alespoň v postupu zkoumání krok za krokem.

03

Celá dosavadní filosofická tradice je Parmenidovou vinou zatížena hrubou chybou. To pochopitelně neznamena, že až do Parmenida bylo chápání jsoucího a jsoucna i bytí v pořádku. Mnoho důležitých věcí jak v našem osobním životě, tak v životě národů, a dokonce v životě všeho lidstva začalo omylem, nebo dokonce celou řadou omylů. Jsou ovšem různé omyly, některé jsou k ničemu, jiné jsou velice produktivní. Parmenidova mylná koncepce byla neobyčejně produktivní, a to mu musíme přiznat. Je to jeden ze dvou největších filosofů před Sókratem a jeho omyl je hoděn jeho velikosti. Heidegger kdysi napsal jakýsi bonmot: Wer groß denkt, irrt auch groß (kdo velce myslí, také se velce mýlí - těžko překládat jako velkodušně, velkomyslně, velkoryse, snad by šlo „mohutně“).

04

Bude proto dobré vyjít nejprve od tohoto velikého omylu, ale tak, že se pokusíme jej od samého počátku vidět v pravém světle, tj. ve světle

samotné pravdy. Každý omyl má totiž svou předmětnou podobu, kdežto pravda nikoliv. Ta zůstává vždycky ryzí nepředmětností. To předesílám, protože blíže se k tématu pravdy a její nepředmětnosti dostaneme až na konci svých úvah. A právě proto můžeme omyl podrobit předmětnému či zpředmětnujícímu zkoumání mnohem lépe. Co je tedy podstatou Parmenidova omylu? A proč se tento omyl ukázal být omylem až po tak dlouhé době? A proč, resp. v čem byl tak účinný, a dokonce produktivní, neboť bez něho by se nemohly rozvinout evropské vědy tím způsobem, jaký známe?

05

Podle Parmenida „jsoucí jest“ (B6) a „nejsoucí není“ (B2 a 3), případně „nic věru není“ (B6). Mezi obojím není smíru ani přechodů: není jiné možnosti než „buď veskrze být, neb naprosto nebýt“ (B7 a 8). To pak znamená, že jsoucí nemůže vznikat z nejsoucího ani zanikat do nejsoucího: „Nebylo nikdy a nebude – jest nyní, najednou celé, souvislé, jedno“ (dtto). A tak „ono jsoucí, jež nevzniklo, nezajde také“, neboť „je jediné, celé a pevné i neukončené“ (též B7 a 8). Argument je založen na pozoruhodné myšlence: „nejsoucí ani bys nepoznal – není to možno –, ani je nevyslovil, vždyť myslit a býti je totéž“ (B2 a 3). To nesmíme nesprávně chápat ve smyslu moderního subjektivismu. Tak nám napomůže srovnání s jiným citátem: „toutéž věcí je myslit a myslet, že jest“ (B7 a 8). Na tom vidíme, jak hluboce spolu souvisí jsoucí a myšlení. A právě tato souvislost nám odhaluje kořen omylu: jaké myšlení, takové jsoucí. Když vycházíme z nesprávných, mylných myšlenkových východisek a máme k dispozici v některém ohledu vadné myšlenkové prostředky, tak nemůžeme čekat, že dosáhneme úspěchu v chápání toho, co jest.

06

Někteří z vás už měli příležitost slyšet, jak důležité je např. vybrat si správnou skutečnost, chceme-li si ověřovat vhodnost svých myšlenkových prostředků. Zejména pak dnes už můžeme udělat něco, co nemohli první myslitelé, protože ti razili nové cesty, kdežto my už máme cest nadbytek, nemusíme je teprve razit. Máme četné nové zkušenosti, o kterých neměli staří ani tuchu, a můžeme se o ně opřít. A zejména žijeme v době, kdy vláda starých východisek a přístupů je už vetchá, na mnoha místech prolomena a kdy uprostřed stále ještě tradičního myšlení se už objevují první náznaky a počátky myšlení nového, odlišného. Nesmíme se proto na staré myslitele dívat jako na jakési naivní filosofy, tak jako známe naivismus v malířství, ale ani jako na pseudomyslitele. Byli to ohromní experimentátoři. Jsme jim za mnohé vděční a v neposlední řadě i za jejich omyly, bez nichž by ani nemohlo být našeho rozpoznání, že to byl a je omyl a že je třeba se pokusit o něco jiného, třeba o nový, ale neméně produktivní omyl. Na úrovni omylu totiž závisí úroveň jeho rozpoznání a překonání.

Kuličky, množiny, otázka, <zda> „jsou“ množiny (zda o nich můžeme mluvit jako o jsoucnech). Parmenidés likviduje nejenom čas a časovost, ale také množství a mnohost. Jsoucí nejen nemá minulost ani budoucnost, nýbrž je vždy přítomné, ale není ani rozděleno tak, že by jedna jeho část byla oddělena od jiných jeho částí: „Pohleď, jak vzdálené věci jsou myslí úplně blízké, vždyť přece od jsoucího se jsoucí odtrhnout nedá...“ (B4) Donedávna to patřilo k nezvratným principům dialektického materialismu, kde se to objevilo ve formuli o souvislosti všeho se vším. Pokusme se to demonstrovat na zmíněných kuličkách.

08

Jaká je souvislost mezi členy té množiny kuliček, které jsou v důlku? Každý může přece nahlédnout, že to je souvislost náhodná, která se těch kuliček samotných nikterak netýká. Je to souvislost, vůči níž jsou samy kuličky naprosto lhostejné. Vezměme však na místě kuliček třeba švestky nebo raději nezralé „špendlíky“, malé blumičky. S nimi také můžeme hrát, házet a trefovat se do důlku a vůči tomuto dění, které jim je naprosto vnější, je mezi nimi přece jen ještě jiná souvislost, totiž že buď všechny pocházejí, nebo naopak nepocházejí z jednoho stromu, že jsou zárodečně živé a že jsou schopny dát zrod novým stromům, když jejich jádro úspěšně vyklíčí a najde vhodnou půdu a vůbec podmínky k dalšímu růstu. Okolnost, že vše souvisí se vším, nemá vliv na eventuelní vyklíčení kuliček. Kulička zůstane kuličkou, dokud ji nerozbijeme nebo dokud se sama nerozpadne, protože není živá, není vnitřně sjednoceným jsoucnem, ale slepencem z hlíny, jehož pevnosti bylo dosaženo vypálením.

09

Když naproti tomu věnujeme pozornost švestce a její pecce s jádrem, které je s to vyklíčit v nový strom, pak tu máme mnohost docela jiného typu, která vůbec není založena na souvislosti všeho se vším, ale právě naopak na tom, že se ode všeho ostatního aktivně odděluje, a i když do sebe něco přijímá z okolí, zapojuje to do své integrity, a naopak co uvolňuje z této integrity, opět propouští a ponechává mimo rámec svého životního procesu, své životní události. Pokud ty švestky pocházejí z jednoho stromu, mají vlastně společnou integrovanou minulost, ne jako kuličky, i když jsou třeba z hlíny, která pochází z jednoho hliniště, z jednoho místa. Místo samo nedovede sjednocovat, jak jsme viděli na kuličkách, které spadly do důlku.

10

Když jsme takto odůvodnili nutnost rozlišování mezi pravými a nepravými jsoucnými, stojíme před dvojí otázkou a dvojím úkolem. Předně se musíme tázat po tom, co vlastně drží určité vnitřně sjednocené, integrované dění pohromadě a také co udržuje v tomto dění pořádek. S tím souvisí zajisté celá řada dalších otázek, jako např. jak je vůbec možné z nějakého množství, z nějaké mnohosti ustavit integrovaný celek a také jak je možné v onom dějícím se celku udržovat nějaký řád, pořádek. Ten pořádek sám sahá z minulosti přes přítomnost do budoucnosti, není to pořádek statický, nýbrž řád děje, řád událostného dění. Ten strom vyrůstá z maličkého jádra, rostlinka má nejprve dva lístky (děložní), pak roste dál a narůstají mu další lístky, časem se rozvětví, kmen mu sílí a větve stále obrůstají na jaře listím, které zase na podzim opadá. I když tam najdeme leccos cyklického, strom je každým rokem větší a rozložitější a nese po mnoha letech (pokud jde o pravou švestku) také ovoce. Život nespočívá v opakování, i když v některých ohledech opakování využívá ke svým cílům.

11

Dvojí otázka, jak jsem ohlásil, spočívá v následujícím: jestliže je v jednotu nebo celek integrováno mnohé z minulosti, mnohé z budoucnosti a vždycky nějaká aktuální přítomnost, která se vždy znovu vystřídává s novou, teprve přicházející, aby sama odešla do minulosti, máme tu v samotném pravém jsoucnu (jímž je třeba strom) skutečnost, která jednak jest, jednak není. Celá její budoucnost ještě není, celá její minulost už není. A tážeme-li se po tom, co je schopno integrity jsoucího i nejsoucího dosáhnout a co je za druhé schopno udržet pořádek v onom časově rozlehlém událostním dění, aby šlo o dění vsutku sjednocené, pak tato „skutečnost“, na kterou se doptáváme, zajisté nemůže být prostě jsoucí hic et nunc, nýbrž musí vládnout také budoucnosti a ostatně i minulosti, a tak buď sama musí být jednak jsoucí, jednak nejsoucí, anebo může také být vysloveně nejsoucí, ryze nejsoucí.

12

Těmito úvahami jsme tedy došli k závěru, že je-li všechno založeno na dění, na událostech, pak nic takového jako ryzí jsoucí v našem světě neznáme. Naproti tomu to, co známe, je vždy nějaká jednota, symbióza, integrita jsoucího a nejsoucího. A kromě toho jsme ještě uvedli možnost ryzí nejsoucnosti, která by mohla být také skutečná. Ryzí jsoucnost, nespojená se žádnou nejsoucností, musí být tedy považována za neskutečnou, zatímco všechno skutečné je vždycky jsoucí i nejsoucí, a předem nemůžeme vyloučit, že „jsou“ i takové skutečnosti, které jsou ryze „nejsoucí“, tedy ryzí nejsoucná, avšak nejsoucná skutečná.

13

Tím jsme konečně dospěli k prvnímu pojmovému rozlišení toho, co jest, od toho, co je skutečné. Všechno, co jest, je skutečné, ale obráceně to neplatí. Nikoliv všechno skutečné už jen proto „jest“, protože je skutečné. Můžeme tedy na závěr prohlásit, že legitimním tématem filosofie mohou být skutečnosti, které nejsou. Naproti tomu žádná věda se takovými skutečnostmi zabývat nemůže a také neumí, i když mohla.

4. 11. 1991